

POLICIJOS MOKSLŲ SISTEMINIMO METODOLOGINĖS PRIELAIDOS

Prof. habil. dr. Rimantas Tidikis

Lietuvos teisės universitetas, Socialinio darbo fakultetas,
Socialinio darbo ir edukologijos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 46 74
Elektroninis paštas sdk@ltu.lt

Pateikta 2002 m. vasario 4 d.

Parengta spausdinti 2002 m. gruodžio 12 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Policijos fakulteto Policijos teisės katedros profesorius
habil. dr. Česlovas Mančinskas ir Teismo medicinos instituto direktoriaus pavaduotojas mokslui profesorius
habil. dr. Gediminas Žukauskas*

S a n t r a u k a

Straipsnyje analizuojamos policijos teisės ir veiklos sisteminės metodologinės prielaidos siekiant aptarti policijos, kaip atskiros mokslo šakos, raidos galimybes ir perspektyvas. Policijos teisė ir veikla pasižymi tuo, kad yra linkusi išsiskirti iš kitų teisės mokslo šakų ir integruoti ne tik teisės mokslo, bet ir filosofijos, sociologijos, psichologijos, teisėtyros ir kitų mokslų koncepcijas ir paradigmas, tapti savarankiška mokslo šaka, kurti savarankišką policijos mokslo teoriją. Konstatuojama, kad dabartiniai policijos veiklos tyrimai, organizuojami kitų mokslų atstovų, yra vietinio ir epizodinio pobūdžio ir neatspindi šios daugialypės ir sudėtingos veiklos dėsningumą, aktualių policijos teorijos problemų, neužtikrina šio mokslo raidos strategijos, nepajėgia numatyti tolesnės raidos perspektyvų.

Kuriant policijos teoriją ir remiantis gnosiologinėmis, prakseologinėmis ir aksiologinėmis tyrimo nuostatomis aptariamos aktualios problemos, reikalaujančios mokslinio pagrindimo, pavyzdžiui, pasyvus ir aktyvus policijos vaidmuo kovojant su nusikalstamumu, prevencijos darbas, prievartos metodų taikymas, policijos diskrecijos funkcionavimas, santykiai su visuomene, policijos įvaizdžio kūrimo, profesinės patirties apibendrinimo, informacijos rinkimo ir kitos problemos.

**Nieko nėra praktiškesnio kaip gera
teorija.**

L. Bolcmanas

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti policijos teorijos, kaip atskiros mokslo šakos, raidos galimybes ir perspektyvas. Policija, kaip valstybės institucija, tarnauja visuomenei, atlieka socialinės kontrolės, įstatymo saugos, visuomeninės tvarkos funkciją. Policija įgyvendina teisės saugą gindama žmones ir turtą, perduodama teisės pažeidėjus teisėtvarkos institucijoms, sulaiko teisės pažeidėjus ir kovoja su nusikalstamumu, teikia specifines paslaugas visuomenei.

Taigi policijos veiklos objektas yra gana platus. Įgyvendindama savo veiklos funkcijas ji remiasi įstatymais ir visuomenėje susiformavusiomis elgesio normomis. Jos pareigūnai turi gerai žinoti teisės, moralės, profesinio ir kultūringo bendravimo reikalavimus, būti gerai fiziškai ir psichologiškai pasirengę atlikti sudėtingas ir rizikingas užduotis, gerai susivokti nestandartinėse ir ekstremaliose situacijose, priimti protingus teisiškai ir doroviškai pagrįstus sprendimus laiko deficito sąlygomis, prisiimti atsakomybę už savo veiksmus užkertant kelią nusikaltimams.

Atlikdamas šias policijos funkcijas pareigūnas turi būti visapusiškai išprusęs ir išsilavinęs žmogus, šios veiklos profesionalas. Jis turi mokėti atlikti seklio, tardytojo, eksperto, kriminalisto, viešosios tvarkos saugotojo, socialinio darbuotojo, psichologo, visuomenės narių auklėtojo ir pagalbininko vaidmenis, sugebėti bendrauti su piliečiais, pelnyti jų pasitikėjimą. Kita vertus, policijai suteikta išimtinė teisė naudoti prievartą užkertant kelią nusikaltimams.

Visų šių funkcijų, priedermių ir vaidmenų atlikimas gali būti veiksmingas tik tuo atveju, kai policija remiasi ne tik atskirų teisės šakų normatyviniais reikalavimais, sukaupta profesinės veiklos patirtimi, bet ir apibendrinta šios veiklos bei policijos teisės teorija, atitinkamomis metodologinėmis filosofijos, sociologijos, psichologijos, teisėtyros koncepcijomis ir paradigmomis.

Deja, policijos teisė, jos veikla, kaip mokslinė teorija, nėra įteisinta atskira mokslo šaka. Jos problemos sprendimas, dalykas ir veiklos turinys kol kas dažniausiai tiriami pasitelkus kitas mokslo kryptis. Tokie tyrimai dažniausiai yra epizodinio pobūdžio. Jų metu nagrinėjamos atskiros mokslų takoskyroje esančios problemos, tačiau nekliamas tikslas kompleksiskai tirti policijos teisės ir veiklos įgyvendinimo dėsningumus, socialinius nusikalstamumo tendencijų ypatumus, operatyvinį, prevencinį darbą, probleminių konfliktinių situacijų sprendimo strategijos ir taktikos klausimus.

Remiantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. lapkričio 11 d. Nr. 1245 nutarimu „Dėl mokslo sričių, krypčių ir šakų klasifikacijos“ bei Švietimo ir mokslo ministerijos 1998 m. sausio 9 d. įsakymu Nr. 30 buvo patvirtintos mokslo kryptys, remiantis Lietuvos mokslo tarybos 1997 m. gruodžio 22 d. nutarimu Nr. III-42 (pritaikant Europos Sąjungos komisijos mokslo ir mokslo šakų priskyrimo mokslo kryptims) ir pirmuoju priedu, nurodančiu teisę steigti doktorantūrą ir teikti mokslo laipsnius. Išskiriamos net 28 teisės mokslo šakos. Tačiau tarp jų policijos teisės ir veiklos mokslo šaka nėra išskiriama. Tai apriboja policijos mokslo raidą, šios srities mokslininkų rengimą ir kryptingą mokslinių tyrimų organizavimą. Policijos teisės ir veiklos, kaip mokslo šakos, neįteisinimas stabdo ir apriboja kryptingų, kompleksinių mokslinių tyrimų organizavimą, mokslinių mokyklų kūrimąsi, o kartu ir specifinių policijos mokslo atstovų disertacijų rengimą bei policijos teorijos kūrimą. Dėl to policijos mokslas kol kas lieka tik kitų mokslo šakų „posūniu“. Kitos mokslo šakos (administracinė, baudžiamoji ir aplinkosaugos teisės, kriminologija, taip pat sociologija, psichologija, etika ir kt.) nagrinėja policiją kaip instituciją, jos veiklą tirdamos iš savo mokslo krypties ar šakos pozicijų, remdamosi šių mokslų koncepcijomis ir paradigmomis. Kadangi nesiremiama stabilia, moksliskai pagrįsta policijos teorija, daugelis šių tyrimų yra vietinio ir epizodinio pobūdžio. Jie neatspindi policijos, kaip sistemos, kaip kompleksinės, daugialypės veiklos esmės, dėsningumų, pagrindinės egzistencijos problemos ir tendencijos, negalima toliau veiksmingai nustatyti policijos, kaip institucijos ir jos mokslo strategijos, raidos.

Dėl to policijos, kaip institucijos, ir jos padalinių organizavimas ir reorganizavimas, kadru rengimas, funkcinių pareigybių, policijos veiklos priedermių atlikimas, visuomenės keliamų poreikių veiksmingas patenkinimas neretai vykdomi remiantis parsivežtomis subjektyviomis politinėmis nuomonėmis, pasiskolintomis, atsitiktinėmis, iš užsienio parsivežtomis idėjomis, autoritariniais aukščiau hierarchijos viršūnėse esančių pareigūnų ir valdininkų nurodymais. Teorijos nebuvimas lemia tai, kad vis dar ieškoma ir klystama, ne visuomet įvertinama nauda ar žala, pranašumai ir trūkumai.

Mokslų klasifikacijos rengimas yra dinamiškas procesas. Mokslų skirstymas ir integra-

cija priklauso nuo objektyvių mokslinio tyrimo objektų santykių, tiriamų problemų subordinacijos, nagrinėjamų reiškinų dėsningumą išaiškinimo galimybių. Negalint esamų mokslų ar jų šakų pagrindu išaiškinti tiriamo reiškinio esmės, geriau jį pažinti, atskleisti jo funkcionavimo dėsningumus, numatyti tolesnės jo raidos tendencijas, mokslų sistemoje atsiranda ir įsitvirtina nauja mokslo šaka, nagrinėjanti šį reiškinį iš jai būdingų pozicijų. Nebuvimas tokios mokslo šakos, jos metodologijos ar teorijos trūkumas neleidžia geriau susipažinti su reiškiniumi.

Kita vertus, reikia pasakyti, kad mokslų raida ir naujų mokslų šakų atsiradimas remiasi ne jų įvardijimu, o jų problemų reikšmingumo konstatavimu. Taigi moksliniai tyrimai dabartiniu metu nukreipti ne tiek į objektą, kiek į jo keliamą visuomeniškai veiksmingų problemų sprendimo svarbą ir aktualumą.

Taigi norint, kad policijos teisės ir veiklos dabartiniu metu atliekami tyrimai būtų išskirti į atskirą mokslo šaką, būtina įkurti mokslinę mokyklą, atlikti ne tik empirinius, bet ir teorinius tyrimus, neapsiriboti kiekybiniais, o organizuoti plačius kokybinius tyrimus, ieškoti tvirtos konceptualios, filosofinės, sociologinės, psichologinės metodologinės atramos, remtis sukauptomis teisės filosofijos, teisės teorijos, teisės sociologijos, teisės psichologijos, eksperimentologijos ir kitų mokslų bei šios srities disciplinų sukauptą mokslinę medžiagą. Tik nuosavos policijos teorijos pagrindimas, kaip rodo visa mokslo istorija, suteikia mokslams galimybę diferencijuotis bei integruojant kitų artimų mokslų metodus ir nustatytus dėsningumus tapti savarankiška mokslo šaka ar net mokslo kryptimi.

Šia kryptimi daugelyje šalių (Slovakijoje, Vokietijos Federatyvinėje Respublikoje, Didžiojoje Britanijoje, Lenkijoje ir kt.) atliekami tyrimai, diskutuojama policijos mokslo tyrimų objekto ir dalyko klausimu, keliamos problemos, kurios galėtų tapti pagrindinėmis šio mokslinio tyrimo kryptimis.

Štai Miunsterio universiteto habilituotas daktaras profesorius Hansas Joachimas Šneideris (Schneider), aptardamas policijos teorijos problemas, taip pat teigia, jog pastaruoju metu policijos vaidmens visuomenėje „pažinimui svarbu sukurti jos teoriją, kuri reikšmingai liudytų policijos tyrimo būklę, kita vertus, būtų pasakyta, kokiomis kryptimis turėtų vykti tyrimas.

Policija ir žinios apie ją būtinai turi būti pertvarkomos, nes šiandien nėra bendros prievalomos policijos teorijos“ [1, p. 5].

Tokios teorijos pagrindu lenkų mokslininkai T. Cichorzas ir A. Komaras [2, p. 35–36] iš sociologijos kaip savarankišką mokslo šaką išskiria policijos sociologiją. Tačiau jie teigia, kad policijos sociologija nėra viena iš daugybės mikrosociologijos rūšių. Policijos sociologija užima vietą tarp bendros sociologijos ir daugybės mikrosociologijų. Visas su ja susijusias problemas galima priskirti prie tų, kurios išreiškia bendros sociologijos „status quo“. Šios problemos taip pat susijusios su darbo bei gyvenimo profesinių specifinių visuomeninių kategorijų atstovais, prie kurių neabejotinai galime priskirti ir policijos pareigūnus.

Šių autorių nuomone, policijos sociologijos dalykas turi būti tokios problemos kaip pasyvus ir aktyvus policijos vaidmuo kovojant su nusikalstamumu, prevencinis darbas, kandidatų policijai parinkimas, policijos aprūpinimas, policiją kontroliuojančių institucijų centralizacija, policijos diskrecijos funkcionavimas, korupcija, prievartos metodų taikymas ir pan.

Policijos sociologija glaudžiai susijusi su policijos visuomeniniais pokyčiais ir jos reforma, todėl, remiantis moksliniais tyrimais, galima teikti pasiūlymus, kaip ir kokia kryptimi turi būti įgyvendinti šie pokyčiai ir reformos. Kaip tokių tyrimų rezultatas atsirastų atsakymai į tokius klausimus:

- kaip policija galėtų geriau atlikti prevencinį darbą?
- kaip būtų galima pagerinti policijos santykius su visuomene?
- kokius reikia atlikti organizacinius pokyčius, kurie leistų išspręsti pagrindines problemas [2, p. 33–34]?

Dauguma policijos tyrimų šiuo metu Lietuvoje ir užsienio šalyse yra grynai pragmatinio pobūdžio. Kai kuriais iš jų siekiama rasti būdų, kaip gerinti policijos veiklą, tačiau stokojama išsamių tyrimų, kurių tikslas būtų policijos struktūrinių bei funkcinių elementų tikslingumas, platesnis suvokimas ir pagrindimas.

Iš visų problemų, kurios labai svarbios policijos mokslui teoriškai, T. Cichorzas ir A. Komaras ypač išskiria tokias problemas: policija kaip visuomeninė organizacija, policija kaip visuomeninės kontrolės institucija, policijos veikla kaip profesija [2, p. 33].

Taigi pabrėžiamas ne tik gnoseologinis, bet ir akseologinis, ypač prakseologinis, tyrimų aspektas. Mūsų atlikti psichologiniai ir sociologiniai tyrimai Lietuvoje 1992, 1994 ir 1998 metais, jų rezultatų analizė taip pat leidžia daryti išvadą, kad policijos veiklos efektyvumą ir tam rengiamo policijos pareigūno formavimąsi lemia šie tarpusavyje sąveikaujantys procesai:

- teorinis pažinimas;
- praktinio patyrimo kaupimas;
- vertybinio vertinamojo požiūrio įvaldymas.

Visi šie procesai metodologiškai pagrįsti gnoseologijos, prakseologijos ir akseologijos teorijomis [3, p. 11–15]. Rėmimasis jomis užtikrina kompleksinį mokslinio tyrimo procesą, o jų sąveika aprūpina tyrimą teorinėmis žiniomis, atitinkamomis mokslinėmis koncepcijomis. Kita vertus, praktikoje patikrinamos ir išbandomos teorinės žinios, jų sąveikos teiginių teisingumas, efektyvumas ir verifikacija ją patvirtina arba atmeta, arba įtvirtina kokioje nors vietinės reikšmės srityje. Galų gale šias žinias įvertinus, nustatčius jų vertybės laipsnį, jos tampa moksliai ir racionaliai pagrįstomis vertybėmis.

Taigi teorijos ir praktikos sąveika ypač reikšminga policijos veikloje. Iš tikrųjų teorija be praktikos, ypač šiuo atveju, yra sausa, o praktika be teorijos – akla. Teorija ir praktika, mokslinės ir empirinės praktinės žinios vienos kitas papildo, praturtina, vienos kitomis remiasi, formuluoja aktualias problemas, hipotezes, kelia tyrimo tikslus, apibrėžia tyrimo dalyką ir turinį. Šį mokslo ir praktikos ryšį, mūsų nuomone, gali sėkmingai užtikrinti prakseologija, kaip veiklos teorija, tirianti ją efektyvumo požiūriu. Ji padėtų formuluoti racionalios ir efektyvios veiklos principus, turėtų metodologinę reikšmę organizuojant ir valdant policijos darbą.

Buvęs Lenkijos mokslų akademijos prezidentas, vienas iš prakseologijos mokslo pagrindėjų Tadeušas Kotarbinskis teigia, kad „prakseologija – vienas iš mokslų apie bendrus dėsnius, veikiančius įvairiomis socialinėmis–istorinėmis sąlygomis“ [4, p. 10]. Tokius bendrus dėsnius formulavo K. Marksas, N. Vineris, N. Makiavelis, A. A. Bogdanovas. Tačiau XX amžiuje atsirado mokslų grupė, tirianti bendrus įvairių reiškinių dėsnius. Tai kibernetika, sistemų teorija, operacijų tyrimai, ekonominiai–matematiniai modeliai ir kt. Šiame mokslų raidos kelyje, o ne pažinimo šalikelyje, kaip nurodo T. Kotarbinskis, atsirado prakseologija. Logika yra mokslas apie mąstymo dėsningumus, o prakseologija – mokslas apie bendrus darbo dėsnius. Išskirdamas prakseologijos ypatumus T. Kotarbinskis pabrėžia, kad jos išvedamos taisyklės yra statistinio pobūdžio. Tai taisyklės ne su šifru „visuomet“, o su šifru „dažnai“.

Prakseologija labiausiai pabrėžia patirties apibendrinimą [4, p. 10].

Patirtis yra tiesioginis policijos ir jos pareigūnų santykis su tikrove ir to sąlyčio poveikio tikrovei rezultatas. „Patyrimas – štai amžinas gyvenimo mokytojas“, – teigė Gėtė. „Patyrimas – patikimas šviestuvus kelyje“, – sakė JAV politinis veikėjas U. Filipsas. Dž. Vašingtonas perspėjo ir dėl jo ribotumo, teigdamas, jog „dairytis atgal mums reikia tik dėl brangiai kainavusios patirties, buvusių klaidų ir naudingų pamokų“.

Taigi profesinės patirties kaupimas ir apibendrinimas nėra savitiksliis dalykas. Tai būtina sąlyga organizuoti gerą, efektyvų darbą, kurti moksliai pagrįstos veiklos teoriją ir metodiką, tuo pagrindu rengti metodines rekomendacijas, veiklos atmintines, sudaryti policijos pareigūno asmenybės profesiogramą.

Tik praktinės patirties apibendrinimas leidžia suprasti, kiek teorinės idėjos yra gyvybingos. Praktika tampa tiesos ir idėjų vertingumo patikrinimo kriterijumi. Tačiau negalima apsiriboti tik masinės teisėsaugos pareigūnų patirties apibendrinimu, kai patirtis kaupiama atsitiktinių, stichinių ieškojimų ir klydimų būdu, stengiantis veiksmingai įgyvendinti veikiančius įstatymus, uoliai vykdyti tarnybines užduotis. Pažangia profesine patirtimi laikoma tokia patirtis, kuri pagrįsta veiksmingu mokslo principų ir metodų taikymu veikloje ir geru profesinės veiklos meistriškumo pavyzdžiu kitiems, tai yra tuomet, kai teorinė idėja įgauna taikomąjį pobūdį, kai ji aprobeuojama praktikoje. Galų gale reikia apibendrinti naują patirtį, kada pareigūno ar kolektyvo iškelta originali idėja, turinti kūrybinį pradą, įdiegiama į praktiką ir tampa teoriškai ir metodiškai pagrįsta naujove [5, p. 12–18].

Taigi policijos teorijos kūrimas iš pradžių remiantis kitų mokslų sukauptais policijos tyrimo rezultatais, šių mokslų dėsningumą integruojant ir policijos veiklos patirties kaupimas, esamų teorinių idėjų kryptingas diegimas į policijos veiklą suteikia galimybę įtvirtinti policijos mokslo pagrindus ir skatina kurti policijos teisės ir veiklos mokslą.

Kokiu metodologiniu modeliu ir fundamentalių mokslų subordinacija būtų galima remtis atliekant policijos mokslo tyrimus?

Mūsų nuomone, šią metodologinę funkciją tiek kitų socialinių mokslų, tiek policijos mokslo atžvilgiu gerai atlikti makrolygiu gali socialinė filosofija ir teorinė sociologija, mezolygiu (t. y. viduriniu lygiu, tarpinę) funkciją – teisės filosofija, teisės teorija, teisės sociologija, teisės psichologija ir kt. Policijos mokslo, kaip atskiros mokslo šakos, paskirtis – mikrolygiu remiantis šiomis metodologinėmis pozicijomis atlikti savarankiškus tyrimus ir formuoti teorinius šio mokslo pagrindus bei taikomojo pobūdžio metodinius veiklos orientyrus, sąveikaujant su atskiromis teisės (administracinės, baudžiamosios, kriminologijos, ekspertologijos ir kt.) šakomis.

Toks modelis padėtų konstruoti tiriamąją veiklą, sudaryti mokslinio tyrimo programą, tarnautų kryptingam problemų kėlimui, jų sprendimui ir aiškinimui.

Tokios filosofijos koncepcijos kaip racionalizmas, pozityvizmas, empirizmas, hermeneutika, argumentologija ir kitos suteiktų šiems tyrimams metodologines išėities pozicijas. Sociologijos koncepcijos, pavyzdžiui, supratimo sociologija (*sociology comprehensive*), fenomenologija, etnometodologija, mainų teorija bei sociologinės paradigmos, t. y. struktūrinė–funkcinė, socialinio konflikto, simbolinė–interakcinė ir kitos, suteiktų galimybę faktiškai analizuoti įvairius policijos veiklos aspektus ir santykius su visuomene.

Teisėtyros metodologinės ištakos, kaip žinome, orientuoja tyrimus į objektus ir procesus, susijusius su teisės įgyvendinimu. Teisės filosofija orientuoja į teisės santykio su įstatymu ir tikrove tyrimą. Teisės teorija, kaip bendras visų teisės šakų metodologinis pagrindas, teikia teisės tyrimams sąvokų sampratą, vertybiškai orientuoja tyrimų kryptingumą, atlieka kompleksinę teisės pažintinę, konstruktyviąją, sisteminimo, aiškinamąją bei prognostinę funkcijas. Teisės sociologija nagrinėja visus socialinius reiškinius, kuriuose dalyvauja teisiniai elementai, taip pat teisinių normų ir įstatymų funkcionavimą ir jų vaidmenį kasdienėje tikrovėje. Teisės psichologija orientuoja tyrėją į tokius psichinės žmonių veiklos dėsningumus ir mechanizmus, kurie reiškiasi teisės reguliuojamų santykių srityje.

Teismo ekspertologija (sinonimas – „bendroji teismo ekspertizės teorija), kaip metodologinė pozicija apie bendruosius ekspertizės dėsnius ir jos objektų dėsningumą tyrimą, ekspertizės uždavinių sprendimo metodiką, formuluoja prakseologinių principų sistemą, moksliai pagrindžia kategorines sąvokas, metodus, bendrą požiūrį į ekspertizės organizavimą, bendrus kriminalistinio darbo požymius.

Dar viena policijos mokslui artima metodologinė atrama yra vidurinio lygio teorija (*theories of the middle range*). Pasak žymaus amerikiečių sociologo Roberto Merton, [6, p. 60–70] tai teorija, esanti tarp antraeilių, bet būtinų daugybės darbo hipotezių ir visaapimančių sisteminių pastangų, kuri paaiškintų visus vienareikšmius socialinių poelgių pavyzdžius, organizaciją ir socialinius pokyčius kuriant jungtinę teoriją. „Bendrosios teorijos“ samprata gali nutolti nuo atitinkamų socialinio elgesio rūšių, tuo tarpu „vidurinio lygio teorija“ tarnauja tam, kad gauti duomenys būtų panaudoti priimant sprendimus, suteikiančius galimybę empiriškai juos patikrinti.

Ši teorija turi galimybę ne tik jungti atskirų mokslų apie policiją empirinius tyrimus, bet ir verifikuoti jų teiginius konkrečia policijos darbo praktika, kontroliniais empiriniais tyrimais.

Tokios metodologinės ištakos suteikia moksliniams tyrimams optimalią strategiją, o minėtų mokslų metodai ir technika nurodo atitinkamą taktiką – ne tik „ką“, bet ir „kaip“ organizuoti mokslinį tyrimą.

Norint užtikrinti veiksmingą, nuolatinę, kryptingą policijos mokslo tolesnę raidą, būtina kurti mokslinę mokyklą (katedros, laboratorijos ar kito kokio centro lygmeniu), rengti mokslinio tyrimo kompleksinę programą, jungti visus šios srities tyrėjus (teoretikus ir praktikus profesionalus) į mokslinę bendriją.

Kokios aktualiausios problemos laukia policijos mokslo tyrimų ir sprendimų?

Pagrindinė žmonijos egzistencijos kryptis yra saugumo paieška. „Visiškai nauja, teorinė koncepcija, – rašo A. J. Reisas (Reiss), – pagrindiniu policijos darbo metodu šiandien laiko informacijos rinkimą ir apdorojimą“ [7, p. 48]. „Policija yra informacijos rinkėja“, – pritaria H. J. Šneideris ir pratęsdamas šią mintį rašo: „Policija sprendžia, kas bus su jos klientais, renka apie juos informaciją, analizuoja ją, koduoja ir perduoda. Pagrindinis policijos uždavinys yra rizikos faktorių analizavimas ir jų kontrolė... Rizikos įvertinimas ir jos įvaldymas yra mokslinis policijos uždavinys. Policininkai visų pirma yra ekspertai, išsilavinę darbuotojai, kitų institucijų, kurios sprendžia šias problemas, patarėjai saugumo klausimais. Policija – tai ekspertų, renkančių duomenis apie saugumą ir jais besidalijančių, sistema. Policija yra svarbiausia institucija saugumo klausimais, nes labiausiai matoma bei pasiekama, ji labiausiai ir tiesiogiai rizikuoja, šalina nusikalstamumą naudodama prievartą“ [1, p. 8–9].

Šios rizikos, informacijos rinkimo, policijos prievartos panaudojimas yra vienas iš svarbiausių tiesioginių policijos mokslo problemų. Kiek leistina policijos pareigūnui rizikuoti savo asmens atžvilgiu, kiek ir kada jis gali panaudoti prievartos teisės pažeidėjo atžvilgiu ar gelbėdamas nusikaltimo auką, kokios yra informacijos rinkimo ribos, vien egzistuojančiais normatyviniais aktais praktikoje gana sunku objektyviai nustatyti. Policijos prievartos panaudojimo ribos taip pat tampa policijos darbo vertinimo kriterijumi, todėl policininkai suprantami kaip „grėsmingos situacijos menedžeriai“ [1, p. 7].

Iš to kyla policijos diskrecijos problema. „Diskrecija sprendžia, kaip įvykdyti teisę, ar iš tikrųjų tai reikia daryti konkrečiais atvejais, neišvengiamai yra fundamentalus policijos darbo aspektas... būdinčiai policijai reikia kasdien priimti sprendimus, ar reikia ir jeigu reikia, kaip elgtis situacijose, su kuriomis jie susiduria“ [8, p. 336].

Diskrecija vykdant teisę formuoja visuomenės narių požiūrį į policiją. „Teisės taikymas labai priklauso nuo situacijos apibūdinimo ir sprendimo, kurį priima patruliuojantis pareigūnas; jis iš tikrųjų pats kuria teisę. Būtent jo sprendimas nustato ribą tarp to, kas teisėta ir neteisėta, išskyrus tuos statistiškai retus atvejus, kai policijos diskrecijos panaudojimas – sprendimas veikti ar neveikti – ginčijamas teisme“ [8, p. 337].

Policijos diskrecija yra svarbi ir aktuali problema, kurios negalima spręsti tik remiantis teise. Ji yra kompleksinė ir gali būti sėkmingai tirama ir sprendžiama remiantis policijos mokslu integruojant etinį, psichologinį, sociologinį ir kultūrologinį aspektus. Šiuo atžvilgiu susiduriama su aštria kolizija. Policijos valdžia demokratinėje visuomenėje atidžiai stebima ir dažnai vertinama su nepasitikėjimu, nes jos vykdymas turi būti pagrįstas žmogaus teisėmis, Konstitucijos nuostatomis, įstatymų ir teismų sprendimais. Tuo tarpu, kaip teigia H. J. Šneideris, „priežasčių, kurias galima vertinti kaip teisės pažeidimus, yra daugiau nei policijos galimybių jas atskleisti“ [1, p. 14–15].

Taigi atsiranda teisės bei visuomenės policijai keliamų reikalavimų ir jos galimybių juos visiškai įgyvendinti prieštaravimas. Nuo to, kaip ši problema sprendžiama, priklauso visuomenės piliečių požiūris į policiją, jos vertinimas ir policijos įvaizdis visuomenėje. Šis policijos įvaizdis nulemia destruktivią arba konstruktyvią policijos ir visuomenės sąveiką.

Glaudi policijos ir gyventojų sąveika, t. y. abipusis teigiamas poveikis ir pagalba, tarpusavio bendradarbiavimas, yra vienas iš svarbiausių teisėsaugos veiksmingo darbo šalyje ir gyventojų saugumo bei visuomeninės tvarkos rodiklių. Kita vertus, gyventojų pagalba ir bendradarbiavimas su policija rodo jų pasitikėjimą policija, o kartu ir policijos pagarbą piliečių teisėms ir laisvėms.

Viešoji piliečių nuomonė, kaip ir policijos įvaizdis, nėra nekintama. Ji formuojasi ir yra formuojama įvairių socialinių veiksnių. Tačiau nenagrinėjant jo susiformavimo laipsnio ir kryptingumo, neįmanoma glaudžiai bendradarbiauti ir remtis gyventojų pagalba. VFR mokslininkas C. Meier-Welseris, plačiai tyrinėjęs policijos įvaizdį visuomenėje, daro išvadą, jog „netiriant policijos įvaizdžio, darbas su visuomene bus tuščias ir kartu daugiau ar mažiau nesėkmingas“ [9, p. 197].

Siekiant keisti policijos įvaizdį, stereotipinius piliečių požiūrius, visų pirma reikia išnagrinėti įvaizdžio kūrimosi psichologinius mechanizmus, jų lemiančius veiksnius, jo turinį ir esmę. Dažnai tokie stereotipiniai vaizdiniai atsiranda dėl nežinojimo, iš pasiskolintų kitų

žmonių vertinimų kaip konformizmo rezultatas. Šie vertinimai dažniausiai susidaro orientuojantis į atskirų policijos pareigūnų elgesio ir bendravimo atskirus atvejus, policijos vertinimą per atskirų jos profesinių grupių (pvz., viešosios, kelių, pasienio policijos) veiklą. Šie vertinimai dažnai tampa žmogui svarbesni negu objektyvi policijos pareigūnų profesinės veiklos analizė ar kompleksinis policijos priedermių vykdymas. Policija negali nesirūpinti savo įvaizdžio tyrimu, kūrimu, gerinimu, nes tai gali paskatinti policijos funkcijų visuomenėje nuvertinimą, policijos pareigūnų nepasitikėjimo savimi, žemos jų savimonės formavimąsi, savo darbo reikšmingumo nuvertinimą ir galų gale policijos ir visuomenės supriešinimą.

Kaip rodo sociologiniai tyrimai ir psichologinė analizė, įvaizdis nėra nuolatinis ir patvarus reiškinys, jo stereotipiškumas daugiausia remiasi konformistiniu kitų žmonių požiūrių pėrėmimu ir subjektyvių emocijų išgyvenimu. Pliuralistinėje visuomenėje vyraujant rinkos santykiams, didėjant žmonių susvetimėjimui ir nepasitikėjimui valdžia bei kitais žmonėmis, įvaizdis nėra tvirtas žmonių įsitikinimas. Jis tik atspindi besikeičiančius individų požiūrius, todėl kryptingai veikiant jį galima kurti, keisti, nors tai reikalauja nemažai pastangų.

Panagrinėkime, kas jį sudaro, kokie veiksniai jį nulemia, koks yra jo pagrindas. Psichologas E. F. Salcheris, tyrinėjęs šį reiškinį, rašo, kad tokias stereotipines nuostatas dažniausiai nulemia šie komponentai:

- „daugiausia grupinė ir mažiausia individuali motyvacija;
- greita jų raiška „užbėgant“ įvykiams už akių;
- esminių specifinių požymių praleidimas;
- tai, kad ne visuomet remiamasi faktine patirtimi;
- netikrinama ir nekoreguojama;
- tai, kad objektyviai dažniausiai yra neteisingos;
- tai, kad neteisingai apibendrinamos;
- iš anksto yra sustabarėjusios, nejudrios, schematiškos ir sunkiai pasiduodančios [taikai“ [10, p. 139].

Taigi policija norėdama glaudžiai bendradarbiauti su visuomene visų pirma turėtų jautriai reaguoti į tai, kaip jos nariai į ją žiūri, kaip vertina jos paslaugas, veiksmus, elgesį žmonių akivaizdoje, nes žmonės nebūtinai reaguoja į objektyvius policijos veiklos rodiklius, o į įvaizdį – visada. Jau romėnų filosofas Epiktetas Hierapolietis (50–138 m.) tiksliai apibūdino šį reiškinį, teigdamas, kad „ne tiek daiktų tikrovė nulemia mūsų mąstymą ir veiksmus kiek nuomonė apie šią tikrovę.“

Ši nuomonė apie tikrovę formuoja ne tik požiūrį apie policiją, bet ir nulemia konstruktyvią arba destruktivią piliečių sąveiką su ja. Mūsų atlikti tyrimai parodė: 30 proc. į mūsų anketą atsakiusių respondentų yra patys pasiryžę užkirsti kelią nusikaltimui nesikreipdami į policiją; 35 proc. laiko savo pareigą pranešti policijai apie jiems žinomus padarytus nusikaltimus; 19 proc. nurodė, kad galėtų būti policijos rėmėjai; 16 proc. yra nelinkę bendrauti su policija [11, p. 65–73].

Taigi tik platūs policijos moksliniai tyrimai gali padėti išaiškinti tikrąjį policijos įvaizdį, jos autoritetą ir numatyti, kokia kryptimi turėtų būti organizuojamas jos darbas.

Kokia kryptimi turėtų plėtotis ir kaip šią policijos ir visuomenės sąveiką ateityje mato užsienio šalių, turinčių šioje srityje didelę patirtį, šios problemos tyrėjai? Pavyzdžiui, JAV policijos departamento viršininkas Chilas Nisas, remdamasis tyrimais, diskusijomis su įvairių valstijų teisėsaugos pareigūnais bei įvairių kvalifikuotų autorių, nagrinėjusių policijos progностines problemas knygomis, pavyzdžiui, „Nauja policijos darbe“, „Policijos valdymas Amerikoje“, „Policijos valdymas šiandien“, „Dvi kultūros policijos darbe“ ir kitomis, savo straipsnyje apie teisėsaugos sistemą 2001 metais teigia, jog „teisėsaugos tarnybos privalės rūpintis bendrijų įtraukimu į savo veiklą. Be bendrijos pagalbos teisėsaugos sistema negalės atlikti savo funkcijų. Tarnybos pritrauks bendrijas per konsultacines tarnybas, remsis prevencinių renginių plėtojimu, pėsčiųjų patruliavimu, gerins ryšius su žiniasklaida, organizuos policijos postus gyvenamuosiuose kvartaluose, panaudos savanorius ir kitas priemones, nukreiptas į vietos bendrijas“ [12, p. 260].

Taigi moksliniai policijos tyrimai gali atlikti ne tik konstatuojamąją, bet konstruktyvią ir progностinę funkciją. Daugumos demokratių šalių visuomenės institutai intensyviai ieško

konstruktyvios visuomenės ir policijos sąveikos. „Geri policijos ir visuomenės santykiai yra labai svarbūs“, – teigiama ir Europos Tarybos policijos deklaracijos 16 punkte. „Jokia policija negali visuomenėje gerai vykdyti savo uždavinių be aktyvios moralinės ir materialinės tos visuomenės pagalbos. Deja, daugumoje valstybių policijos ir visuomenės ryšiai pablogėjo“, – konstatuojama toje pačioje deklaracijoje [13, p. 412].

Dar viena aktuali policijos darbo visuotinė problema, reikalaujanti išsamesnių mokslinių tyrimų ir metodologinės atramos, yra reaktyvi, o ne proaktyvi jos veikla. Policijos darbo lyginamieji tyrimai, atlikti Australijoje, Didžiojoje Britanijoje, Kanadoje, Japonijoje ir JAV, parodė, kad šiose valstybėse 60 proc. viso policijos darbo skiriama patruliniam darbui, 15 proc. – nusikaltimams išaiškinti, 9 proc. – kelių eismui reguliuoti, 8 proc. – administraciniams reikalams tvarkyti, 1 proc. – nusikalstamumui užkardyti [14].

Taigi tikrovėje policija dirba re ak ty v ū darba, t. y. daugeliu atvejų reaguodama į išorinius poveikius: asmenims pranešus apie nusikaltimus, informuojant patrulinę tarnybą ar nuovadas ir komisariatų tiesiogiai asmeniškai arba telefonu. Pro ak ty vi veikla, kuri būtų skatinama savų paskatų, kaip prevencinio darbo rezultatas nepasireiškia taip dažnai kaip reaktyvi, t. y. policija retai dirba savo iniciatyva. Dėl to H. J. Šneideris, analizuodamas policijos teorijos problemas, teigia, kad tarp šių veiklų turėtų būti didesnė pusiausvyra. „Praktikoje policijos veikla turi būti nukreipta nusikalstamumo profilaktikos interesais“ [1, p. 14].

Kita aktuali policijos mokslų problema yra policijos kadro politikos problema: policijos pareigūnų atrankos, jų rengimo, asmeninės kultūros, kvalifikavimo, paskirstymo, konfliktų sprendimo, streso įveikimo, profesionalumo, ugdymo dėsningumų, socialinio darbo ir paslaugų, teisėtvarkos užtikrinimo veiksmingumo ir daugybės kitų. Šioms problemoms policijai skirtuose žurnaluose skiriama vis daugiau dėmesio.

Mokslininkai, apibūdinami socialinių darbuotojų, įskaitant teisėsaugos ir teisėtvarkos pareigūnus, profesijos būdingus ir pageidaujamus bruožus, kaip svarbiausius išskiria šiuos:

- įvairių veiklos sričių sistema visuomenėje, kurios prasmė arba socialinis tikslas – tenkinti visuomenės narių poreikius;
- žinių apie šiuos poreikius ir jų tenkinimo būdus sistema ir jos plėtojimo procesas;
- profesionali subkultūra, kurios tikslas – ugdyti, socializuoti ir organizuoti šios subkultūros narius, kurie tarnauja visuomenei;
- vertybių sistema, suteikianti profesionalaus elgesio pagrindus ir gaires;
- socialinių darbuotojų visuomeninis pripažinimas kaip ekspertų, kuriems suteikiama plati autonomija ir atpildas už darbą [15, p. 26].

Nors kiekviena veiklos sritis gali būti specializuota pagal tikslus ir paskirtį, tačiau ypač policijos profesinė veikla pasižymi daugybe specifinių bruožų, kuriuos nagrinėti tik praktinės patirties požiūriu nepakanka, todėl jai reikia fundamentalaus mokslinio pagrindimo, papildomų, moksliskai argumentuotų ir susistemintų žinių.

Tokios žinios turi būti nukreiptos ne tik į dabartį, bet ir ateitį, nes keičiantis visuomenės struktūrai, socialiniams santykiams, keisis ir policijos darbo kryptingumas, policija turės spręsti ne tik naujas, bet ir sudėtingesnes problemas.

Vokiečių mokslininkas H. J. Šneideris mano, kad įvyks permainų šeimos ir santuokos institutuose, keisis vaikų elgesio stilius (daugiau vaikų bus nepilnose šeimose, didės moterų samdomas darbas), padidės piliečių mobilumas (galimybė keliauti), plėsis ryšiai su kitų kultūrų ir vertybių sistemomis, didės tarpininkų įvairovė, vyks greitesnis keitimasis informacija, atsiras daugiau galimybių pakeisti vietą, daugės galimybių lavintis, paspartės visuomeninis bendravimas ir informacijos kontrolės mechanizmų kūrimas. Tokio pobūdžio visuomenės struktūros pasikeitimai skatins įvairiapusiškesnius pokyčius, tačiau kartu darys ir žalą, bus susiję su nusikalstamumo raida. Nusikalstamumas ypač didės, taip pat keisis jo kokybė bei struktūra, padaugės nusikaltimų, padarytų panaudojus prievartą, ypač jaunimo padarytų nusikaltimų. Dėl to visuomenė norės turėti informacijos apie nusikaltimus, dalis tarpininkų neatsilaikę prieš visuomenės „terorizavimą“ nebeteiks žinių apie nusikaltimus. Nusikalstamumo grėsmė ir baimė didės. Gyventojai daugiau patirs prievartos artimoje visuomeninėje aplinkoje, taip pat valstybės taikomą prievartą. Taigi policija nebegalės valdyti tokios situacijos tradicinėmis priemonėmis... Vadinasi, policijos veikla turi būti labiau nukreipta į infor-

macijos rinkimą, jos analizę ir perdavimą. Svarbesnį vaidmenį vaidins moterys, o policijos specializacija orientuosis į viešąją, kriminalinę ir kelių policiją. Europinio saugumo sistemoje reikšmingas tampa įdarbinimas ūkio sektoriuje, privačiose, asmenų apsaugos, inkasacijos, bankų, prekybos verslo, draudimo, oro uostų kontrolėje ir kitose apsaugos srityse.

Numatome, kad visas šias policijos veiklos sritis galės sėkmingai kontroliuoti policijos pareigūnai, turintys akademinį išsilavinimą. Pavyzdžiui, Vokietijoje vyrauja tendencijos, remiančios mokslinį ir profesinį išsilavinimą, ir daroma išvada, kad universitetinis policininkų išsilavinimas gali padėti atsakyti į privataus verslo firmų mestą iššūkį [1, p. 15–16].

Išvados

1. Policijos teisės ir veiklos ypatumai, visuomenės saugumo užtikrinimas skatina poreikį kurti savarankišką policijos mokslą ir jos teoriją.

2. Norint sukurti policijos teoriją būtina įteisinti policijos mokslą kaip atskirą savarankišką šaką, organizuoti mokslinę mokyklą ir doktorantūrą, atlikti kryptingus mokslinius policijos teorijos ir veiklos tyrimus.

3. Epizodinius, vietinio pobūdžio policijos veiklos tyrimus, atliekamus atskirų mokslo šakų atstovų, būtina integruoti į bendrą policijos mokslo sistemą, kompleksiskai tirti policiją kaip instituciją, veikiant parengti jos veiklos strategiją ir numatyti jos raidos perspektyvas bei ateities viziją.

4. Atliekami policijos mokslo tyrimai turėtų remtis tokiomis metodologinėmis pozicijomis: makrolygiu – socialinės filosofijos ir teorinės sociologijos koncepcijomis; mezolygiu – teisės filosofijos, teisės teorijos, teisės sociologijos, teisės psichologijos sukauptais dėsningumais ir metodais, mikrolygiu – atskirų teisės šakų (administracinės, baudžiamosios, kriminologijos, operatyvinės veiklos, ekspertologijos ir kt.) normatyviniais reikalavimais.

5. Kitas policijos teorijos kūrimo šaltinis, remiantis prakseologijos ir akseologijos sukaupiomis idėjomis, galėtų ir turėtų būti tikslingos profesinės pažangios veiklos patirties, socialinių vertybių, moralinių ir teisinių vertinimų pagrindimas ir apibendrinimas.

LITERATŪRA

1. **Schneider H. J.** Teoria policiji. Policja jako instytucja i praca policyjna jako kontrola spoleczna // Przegląd policyjny. – Szczytno, 2001. T. 1 (61).
2. **Cichorz T., Komar A.** Socjologia dla policjantow. – Szczytno, 1995.
3. Plačiau apie tai žr.: Tidikis R. Policijos pareigūno asmenybė: ugdymo proceso modelis//Policijos pareigūnų profesinės, dorovinės bei psichologinės savybės ir jų ugdymas. – Vilnius: LPA, 1994.
4. **Котарбинский Т.** Трактат о хорошей работе. – Москва: Экономика, 1975.
5. Plačiau žr.: Tidikis R. Profesinės patirties apibendrinimo aktualijos//Policijos pareigūnų ugdymo aktualijos ir patirtis. – Vilnius: LTA, 1999.
6. **Merton R. K.** Teoria socjologiczna i struktura spoleczna. – Warszawa, 1982.
7. **Reiss A. J.** Police Organization in the Twentieth Century. – Chicago, 1992.
8. **Cotterrel R.** Teisės sociologija. Įvadas. – Kaunas: Daugerta, 1997.
9. **Meier-Welser C.** Polizei und bevölkerung – portraiteines berufsstandes//Polizei und Führungsakademie Schriftenreihe, 1984. Nr. 3.
10. **Salcher E. F.** Psychologische Marktforschung. – Berlin – New York, 1978.
11. Plačiau apie tai žr.: Tidikis R. Policijos ir gyventojų destruktvyvi ir konstruktyvi sąveika//Kriminalinė justicija: mokslo darbai. – 1996. T. 5.
12. **Nees Ch.** Policing 2001//Law and Order, January, 1990.
13. Cit. pagal: Franke S. Berufsethik für die Polizei. – Münster: Verlag Regenscherg, 1991.
14. **Bayley D. H.** What works in Policing. – New York – Oxford, 1998.
15. **Pierce D.** Social work and Society. An introduction. – New York: Longman Inc, 1986.

Methodological Premises for Systemisation of Knowledge on the Police Sciences

Prof. Habil. Dr. Rimantas Tidikis

Law University of Lithuania

SUMMARY

The article analyses some methodological premises as fundamental guidelines for systematic approach to the development of law and action concerned with the police sciences. As the analyses reveals, the police sciences have been based on the premises of other disciplinary methodologies. So the relationship between police sciences and, for example, philosophy, sociology, psychology, law, etc. has been particularly evident. Nevertheless, the contemporary trend towards independent status of the police sciences has appeared as well.

The point is, those exterior disciplines and undertaken research from their perspectives appeared as being not sufficient in the sense they take an incidental character and are not corresponding to the multiple academic demands of contemporary practice and theory of police profession. This reason explains partly academic efforts put forward to solve some other important issues regarded with sociological facts, laws, development strategies as well as perspectives of the police knowledge.

In trying to pursue the rational approach towards the development of the police sciences some epistemological, praxiological and axiological research paradigms are being recommended by the article. The issues on the active and passive policing activity, the work on prevention of crimes, the problems of violence, discretion, prestige, accumulation of professional experience, links with society and some other topics are being advised to be of the primary importance for scientific approach in the newly appeared separate field of knowledge on the police profession.